

BUILDERS OF THE FUTURE

O'RTA OSIYO RESPUBLIKALARIGA SOVET ITTIFOQINING G'ARBIDAN SANOATNING EVAKUATSIYA QILINISHI

Nigora Abdunazar Qizi Qulmurotova

Mirzo Ulug'bek Nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti Tarix Fakulteti Magistri

DOI – <https://doi.org/10.37547/builders-04>

Annotatsiya: Ikki jahon urushida qozonilgan g'alabani 70 yilligi arafasida va Rossiyaga kuchayib borayotgan iqtisodiy bosim fonida biz Ikkinchi Jahon urushining buyuk safarbarligini esga olishimiz kerak. SSSRning safarbarlik iqtisodiyoti o'sha paytdagi dahshatli sinovlarga nafaqat dosh berdi, balki ulkan g'alabani ham qo'lga kiritishiga imkon berdi. Urushning dastlabki paytida safarbarlik iqtisodiyotining roli haqida mulohaza yuritib, faqat birinchi oylarda 2500 (!) dan ortiq korxonalar Sovet Ittifoqi Sharqiga ko'chirilgan¹.

Kalit so'zlar: Davlat Mudofaa Qo'mitasi, orqaga chekinish, evakuatsiya, "Kommunar", "Stroy mashina",

KIRISH

Sovet Ittifoqida 12 yil ichida (1928-1940) qahramonona sanoatlashtirish jarayoni natijasida zamonaviy sanoat qurildi (va aslida 1928 yilda iqtisodiy faol aholining deyarli 90% qishloq xo'jaligida ishlagan)². Og'ir sanoatning ustuvor rivojlanishiga yirik yo'qotishlar bilan – qishloq xo'jaligidagi doimiy orqada qolish, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish, aholining deyarli barcha qatlamlari hayotining past darajasi, surunkali ochlik, o'ta noqulay yashash sharoitlarida erishildi.

¹ <https://realnoevremya.ru/articles/5232>

² Материалы по балансу народного хозяйства за 1928, 1929 и 1930 гг. Под руководством А.И. Петрова. – М.: ЦУНХУ СССР, 1932.

BUILDERS OF THE FUTURE

Asosiy narsa shundaki, bu sanoatlashgan iqtisodiyot Ikki Jahon urushining eng og'ir yillarida orqaga chekinish, evakuatsiya va sharqda ishlab chiqarishni tashkil etish davri bilan g'alabani ta'minlay oldi.

Agar Germaniya va SSSRning urushgacha bo'lgan iqtisodiy potentsialini taqqoslasak, shuni hisobga olish kerakki, ko'plab Yevropaning bosib olingan mamlakatlari sanoati Germaniya fashizmi uchun ishlagan va ular birgalikda SSSRdan 1,5-3 baravar ko'proq ko'mir, metall, elektr energiyasi, dastgohlar ishlab chiqarishgan³. Bu, shuningdek, Germaniyaning qurollanishdagi ustunligini ham ta'minlagandi (tanklar, samolyotlar, qurollar soni bo'yicha) SSSR bilan taqqoslaganda, bu urush boshidanoq unga ustunlik berdi.

ASOSIY QISM

SSSR Xalq Komissarlari Soveti va VKP(b) MQ 1941 yil 29 iyunda mamlakat hayotini urush talablariga moslab qayta qurish dasturi – Front yoni viloyatlarining partiya va sovet tashkilotlariga yo'l-yo'riqlarini tasdiqladi va tegishli tashkilotlarga yubordi. Yo'l-yo'riqlarda jangchilardan har bir qarich yer uchun qattiq jang qilishni, mardlik va jasorat ko'rsatishni, partiya va sovet tashkilotlaridan harakatdagi armiyaga har tomonlama yordam berishni uyushtirish, qurol-yarog', o'q-dori, tanklar va samolyotlar ishlab chiqarishni butun choralar bilan ko'paytirish talab qilingan edi. Front orqasini mustahkamlash, korxonalarning yanada kuchliroq ishlashlarini ta'minlash vazifalari qo'yildi. "Hamma narsa front uchun! Hamma narsa g'alaba uchun!" – yo'l-yo'riqning asosiy talabi, ko'rsatmasi ana shunday edi.

Mamlakatda hokimiyat, iqtisodiyot, siyosiy va harbiy hayotga rahbarlik qilish 1941 yil 30 iyunda Stalin boshchiligida tuzilgan Davlat Mudofaa Qo'mitasi (DMQ) qo'lida to'la ravishda to'plandi⁴. Uning qarorlari, ko'rsatmalarini bajarish hamma tashkilotlar uchun majburiy edi.

Harbiy harakatlarni boshqaruvchi Oliy Bosh Qo'mondonlik qarorgohi tuzildi va Stalin SSSR Qurolli kuchlarining Oliy Bosh qo'mondoni va SSSR Mudofaa xalq komissari

³ Орлов Б.П. Советская промышленность в период великой отечественной войны // ЭКО, 1985. С. 34.

⁴ Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М.: Госполитиздат, 1947. С. 74.

BUILDERS OF THE FUTURE

qilib tayinlandi. Sovet rahbariyati tomonidan ko'rilgan bu tadbirlarning ijrosi hayotning barcha sohalarini harbiy izga tushirdi, mamlakatni yagona harbiy lagerga aylantirdi.

1941 yilning so'nggi ikki oyi iqtisodiyot va, avvalambor, SSSR sanoati tarixidagi eng og'ir va muhim davr bo'ldi. Ushbu davrda sharqqa evakuatsiya qilingan korxonalar eski hududlarda mahsulot ishlab chiqarishni to'xtatgan, ammo yangi orqa mintaqalarda hali tiklanib ulgurmagan edi. Bu davr SSSR xalq xo'jaligi tomonidan Fashizm Germaniyasi tomonidan bir qator sovet mintaqalarini vaqtincha bosib olish natijasida yuzaga kelgan juda katta yo'qotishlarni o'z ichiga oladi.

1941 yil noyabr oyida ishg'ol qilingan SSSR hududida, urushdan oldin, mamlakat umumiy aholisining 40% ga yaqini, urushgacha bo'lgan ko'mir ishlab chiqarishning 63%, cho'yan eritishning 68%, po'lat eritishning 58%, alyuminiy ishlab chiqarishning 60% qismi ishlab chiqarilgan. Bu hudud urushdan oldingi yalpi don ishlab chiqarishning 38 foizini, urushgacha bo'lgan shakar ishlab chiqarishning 84 foizini, qoramollar umumiy sonining 38 foizini va cho'chqalar umumiy sonining 60 foizini ishlab chiqargan edi.

1941 yil noyabrda bosib olingan hududlardagi temir yo'lning uzunligi SSSRdagi barcha temir yo'llar uzunligining 41 foizini tashkil etdi⁵.

1941 yil oxiriga qadar SSSR tomonidan harbiy mahsulot ishlab chiqarishda ko'rilgan zararlar miqdorini, hech bo'lmaganda 1941 yilning avgustidan noyabrigacha bo'lgan davrda, bosib olinishi natijasida, shuningdek, sanoatni oldingi mintaqalardan evakuatsiya qilish, o'q-dorilar ishlab chiqaradigan 303 korxona ishdan chiqqanligi bilan ko'rish mumkin⁶. Ushbu korxonalarning oylik ishlab chiqarish hajmi 8,4 million dona snaryad, 2,7 million minalar, 2 million aviabomba korpuslari, 7,9 million portlovchi moddalar, 7800 tonna porox, 3000 tonna trotil va 16100 tonna ammiakli selitra, 5,4 million yonuvchi vositalar, 5,1 million snaryadlar, 2,5 million qo'l granatalarni tashkil etdi⁷.

Harbiy yo'qotishlar, shuningdek yuzlab korxonalarni evakuatsiya qilish natijasida SSSRning yalpi sanoat mahsuloti 1941 yil iyundan noyabrgacha 2,1 baravar kamaydi. 1941 yil noyabr va dekabr oylarida SSSR xalq xo'jaligi Donetsk va Moskva viloyatlaridan bir

⁵ Зоркальцев В.И. Экономика СССР и Великая Отечественная Война – Иркутск, ИСЭМ СО РАН, 2009 год-с. 36.

⁶ Кривошеев Г.Ф., Андроников В.М., Буриков П.Д., Гуркин В.В. Великая отечественная война. Книга потерь. Новейшее справочное издание. М.: Вече, 2009. С. 584.

⁷ Чадаев А.Е. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). М.: 1988. С. 145.

tonna ham ko'mir olmadi⁸. Harbiy sanoatning asosi bo'lgan qora metallarning prokat ishlab chiqarilishi 1941 yilning iyunida 1941 yil iyuniga nisbatan 3,1 baravar kamaydi; harbiy ishlab chiqarish mumkin bo'lmagan rangli metallarning prokatini ishlab chiqarish shu davrda 430 baravar kamaydi; shar holda rulmanlar ishlab chiqarish 21 baravar kamaydi, ularsiz samolyotlar, tanklar yoki artilleriya ishlab chiqarish mumkin emas edi⁹.

Darhaqiqat, urush boshida, sharqiy hududlarga evakuatsiya qilingan korxonalar hali loyihaviy quvvatiga yetishmaganida, ishlab chiqarishda sezilarli pasayish yuz berdi.

1942 yilda ishlab chiqarilgan milliy daromad 1940 yil darajasidan atigi 66%, sanoat mahsulotlari – 77%, qishloq xo'jaligi – 38% ni tashkil etdi. Ammo 1943 yilda, urush avjiga chiqqan paytda, iqtisodiyot o'sishni boshladi va o'sish juda sezilarli edi. Milliy daromad 1943 yilda 12% ga, sanoat mahsuloti 17% ga oshdi¹⁰.

Iqtisodiy nuqtai nazardan butun Ikki Jahon urushi uchun eng muhim g'alaba qozonilgan strategik operatsiya – bu juda ko'p miqdordagi qimmatbaho buyumlar, uskunalar va minglab kilometrlardan ortiq masofada millionlab odamlarni mamlakatning sharqiy mintaqalariga, front va front liniyalaridan ko'chirish, yangi joyda shoshilinch zarur ishlab chiqarishni ta'minlash bo'ldi. Bu dunyo tarixida misli ko'rilmagan noyob harakat edi. Va kelajakda takrorlanishi ehtimoldan yiroq (yoki ehtimol Xudo saqlasin!).

Urushning eng og'ir birinchi oylarida, 1941 yilning iyulidan dekabrigacha 2593 korxona tahdid ostida bo'lgan joylardan evakuatsiya qilindi, ular odatda qurilayotgan ishlab chiqarish ob'ektlari joylarida yoki shu kabi korxonalarda joylashgan. Ba'zi hollarda uskunalar ochiq havoda joylashtirilib, ishga tushirildi, shundan so'ng uning atrofidagi do'konlarning devorlari o'rnatildi. Yangi joylarda o'rtacha 1,5-2 oydan so'ng korxonalar mahsulot ishlab chiqarishni boshladi.

Birgina urushning dastlabki uch oyida 1523 yirik korxona evakuatsiya qilindi, shundan 1360 tasi harbiy ahamiyatli edi. Evakuatsiya muddati juda qattiq va qisqa edi. Masalan, 1941 yil avgust oyining oxiriga kelib Leningraddan mamlakat orqa tomoniga 100 ga yaqin yirik korxonalar yuborildi va 600 mingdan ortiq odam evakuatsiya qilindi. 1941 yil

⁸ Ханин Г.И. Современный экономический рост: анализ западных оценок. – Новосибирск: ЭКОР, 1993. С. 69.

⁹ Хоскинг Д. История Советского Союза 1917-1991. – М.: Вагриус, 1999. С. 88.

¹⁰ Вайнштейн А.Л. Народный доход России и СССР (История, методология исчисления, динамика). – М.: Наука, 1969. С. 201.

BUILDERS OF THE FUTURE

noyabr` oyining oxiriga kelib, Moskva va mintaqadan deyarli 500 yirik korxona evakuatsiya qilindi. 45 kun ichida Zaporozhda 320 ming tonnaga yaqin dastgohlar, konstruktsiyalar, metall va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarildi¹¹.

Evakuatsiya qilingan yirik korxonalarning 226 tasi Volga mintaqasiga, 667 tasi Uralga, 244 tasi G'arbiy Sibirga, 78 tasi Sharqiy Sibirga, 308 tasi Qozog'iston va O'rta Osiyoga yuborilgan. 10 milliondan ortiq odam temir yo'l orqali, 2 milliondan ortiq odam suv yo'li bilan tashilgan¹².

Urush bo'layotgan va dushman yaqinlashib kelayotgan hududlardan muhim sanoat korxonalarini, kolxoz, sovxoz va MTSlarning mulklarini, madaniy boyliklar va o'quv maskanlarini Sharqqa, jumladan, O'zbekistonga zudlik bilan ko'chirib keltirish, joylashtirish ishlari boshlanib ketdi. Fashistlar tomonidan yondirilgan, vayron qilingan shaharlar va qishloqlarning aholisi, otalari urushning dastlabki kunlarida halok bo'lgan bolalar, million-million kishilar ulkan yurtimizga oqib kela boshladi. Kishilik tarixida ko'lami jihatidan bunday katta voqea birinchi marta sodir bo'ldi. O'zbekistonga 100 ga yaqin sanoat korxonasi, jumladan, 48 ta mashinasozlik, metall ishlash, kimyo va boshqa harbiy texnika va mahsulotlar ishlab chiqaruvchi yirik zavodlarning asbob-uskunalari ko'chirib keltirildi. O'zbekiston shaharlarida shoshilinch bo'shatib berilgan yoki yangidan qurilgan binolarga ko'chirib keltirilgan asbob-uskunalar zudlik bilan joylashtirildi va montaj qilindi. Ular ishchi kuchi, xomashyo, instrumentlar bilan ta'minlandi va front uchun mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi.

Sanoat korxonalari qisqa vaqt ichida harbiy izga solinib, minomyot va avtomatlar, samolyot va tanklar uchun ehtiyot qismlari va boshqa harbiy qurollar ishlab chiqara boshladilar. Qishloq xo'jalik mashinalari ishlab chiqarayotgan Toshkent qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodi harbiy qurollar ishlab chiqara boshladi. Andijondagi "Kommunar", "Stroymashina" zavodlarida samolyot va tanklarga kerakli mahsulotlar, Qo'qon shahridagi Oxunboboev nomli tikuvchilik fabrikasi harbiy kiyimlar ishlab chiqaradigan

¹¹ Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М.: Госполитиздат, 1947. С. 74.

¹² Зоркальцев В.И., Харитонов В.Н. Борис Павлович Орлов – экономист и историк. // Наука Сибири. – 2012. №12 (2847).

BUILDERS OF THE FUTURE

bo'ldi. 1941 yil dekabrigacha Toshkentdagi 137 sanoat korxonalarining 64 tasi qurol-yarog'lar, front uchun zarur mahsulotlar ishlab chiqarishga kirishdi.

Respublika bo'yicha 1941 yil oxirlariga kelib 300 ta sanoat korxonasi faqat harbiy mahsulot bera boshladi. Toshkentda zudlik bilan joylashtirilgan "Rostselmash" zavodi "Katyusha" va minomyot snaryadlari, aviatsiya zavodi jangovar samolyotlar, Kolchuginskdan keltirilgan kabel zavodi harbiy aloqa mahsulotlari yetkazib bera boshladi¹³.

XULOSA

Ko'chirib keltirilgan korxonalar tarixda misli ko'rilmagan qisqa muddatlarda 4-5 oyda, ayrimlari hatto 1-2 oy davomida qurib bitkazilib, front uchun harbiy mahsulotlar bera boshladilar. Ularning eng yiriklari Chkalov nomli 84-aviatsiya zavodi, Moskva kabel zavodi, Xarkov elektrostanok zavodi, ko'tarma kranlar zavodi, Rostovdan keltirilgan "Krasniy aksay", Sulsk nasos zavodi, Vagon-remont zavodi, "Krasniy put" zavodi, Kiev "Transsignal" zavodi va boshqalar edi. Bu korxonalarning har biri o'rta hisobda 20 foizgacha ishchi va injener-texnik xodimlar bilangina keltirilgan edi. Qolgan 80 foizi respublikaning fabrika-zavod ta'limi maktablarida, turli kurslarda tayyorlangan ishchi va texnik xodimlar bilan ta'minlandi¹⁴.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://realnoevremya.ru/articles/5232>
2. Материалы по балансу народного хозяйства за 1928, 1929 и 1930 гг. Под руководством А.И. Петрова. – М.: ЦУНХУ СССР, 1932.
3. Орлов Б.П. Советская промышленность в период великой отечественной войны // ЭКО, 1985. С. 34.
4. Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М.: Госполитиздат, 1947. С. 74.
5. Зоркальцев В.И. Экономика СССР и Великая Отечественная Война – Иркутск, ИСЭМ СО РАН, 2009 год-с. 36.
6. Кривошеев Г.Ф., Андроников В.М., Буриков П.Д., Гуркин В.В. Великая отечественная война. Книга потерь. Новейшее справочное издание. М.: Вече, 2009. С. 584.

¹³ Неру Д. Взгляд на всемирную историю. Т. 2. – М.: Прогресс, 1989. С. 354.

¹⁴ Орлов Б.П. Цели среднесрочных планов и их осуществление // ЭКО, 1987. – С. 35.

7. Чадаев А.Е. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). М.: 1988. С. 145.
8. Ханин Г.И. Современный экономический рост: анализ западных оценок. – Новосибирск: ЭКОР, 1993. С. 69.
9. Хоскинг Д. История Советского Союза 1917-1991. – М.: Вагриус, 1999. С. 88.
10. Вайнштейн А.Л. Народный доход России и СССР (История, методология исчисления, динамика). – М.: Наука, 1969. С. 201.
11. Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. М.: Госполитиздат, 1947. С. 74.
12. Зоркальцев В.И., Харитонов В.Н. Борис Павлович Орлов – экономист и историк. // Наука Сибири. – 2012. №12 (2847).
13. Tursunov, R. N., Bababekov, A. D., Abdullaev, I. I., & Makhmanazarovich, K. R. (2020). THE EMERGENCE OF THE JADID MOVEMENT IN TURKESTAN AND ITS RELATIONS WITH TURKEY AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY. *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 423-427.
14. Tursunov, R. N. (2019). Ecological condition and mysteries in Turkestan periodical press in the early XX century (in the case of Sadoi Fergana newspaper). *Theoretical & Applied Science*, (5), 570-574.
15. Хайназаров, Б. Б. (2017). Изучение истории уйгур Центральной Азии 30-70-х годов XX века. *Проблемы современной науки и образования*, (12 (94)).
16. DAVLATOVA, K., & NEMATOV, O. (2021). Tajiks of jizzakh oasis: traditional way of life, customs and traditions and rituals. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(3), 1324-1329.